

Відгук

офіційного опонента

про кваліфікаційну наукову працю

Левченко Тетяни Миколаївни

«Субстандартна лексика в мові засобів масової

комунікації: стилістика і прагматика»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова до спеціалізованої вченої ради

Д 32.051.02 Волинського національного університету імені Лесі Українки

(повний обсяг дисертації 498 с.; основний текст на 391 с.; Луцьк, 2021)

В останні десятиліття з демократизацією українського суспільства та з лібералізацією суспільного життя радянський тоталітаризм поступово відходить у минуле, що призводить до корінних змін у житті наших громадян. Ці зміни відбиті і в сучасних засобах масової комунікації: авторам дозволено висловлювати свої думки, часто відмінні від офіційних, відсутній поділ на заборонені і незаборонені теми, тепер дозволено подавати інформацію без попереднього погодження з редакторами та ін. У республіканських та місцевих газетах нині вже ніби немає «наглядачів», які б вилучали «неугодні» комусь статті чи їх частинки або окремі слова, через що і «хлинули хвилі» росізмів, жаргонізмів, сленгізмів та іншої ненормативної лексики. Ось чому так важливо встановити причини і тенденції цього явища та спрогнозувати подальші дії медійників і подати рекомендації, оскільки, як наголошує дисертантка Т.М. Левченко, *«помітно змінилося співвідношення нормативних та ненормативних складників у сучасній українській мові і, як наслідок, зросло зацікавлення лінгвістів некодифікованими, нелітературними підсистемами мови як важливими компонентами мовного субстандарту»* (23 с.). Ось чому давніші негативні оцінки позанормативних елементів почали поступово змінюватися визнанням цього об'єктивного процесу як невід'ємного від демократизації та лібералізації життя соціуму. Серед науковців і донині немає одностайної думки щодо формулювання субстандарту в мові та щодо розмежування між його лексичними шарами, тому аналізоване дослідження багато в чому новаторське.

Т.М. Левченко так визначила мету своєї роботи – з'ясувати та обґрунтувати склад субстандартної лексики в сучасній українській мові та комплексно дослідити субстандартну лексику в засобах масової комунікації (25–26 с.). Зазначимо, що напрям дисертації відповілає науково-дослідним темам

кафедри української лінгвістики та методики навчання «Актуальні проблеми мовознавства, лінгводидактики та інноваційні технології навчання у ВНЗ» та кафедри документознавства та методики навчання «Динаміка словникового складу в українському масмедійному дискурсі» ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди».

Для досягнення поставленої мети авторка визначила дев'ять завдань, серед яких найголовніші такі:

- обґрунтувати полістатусний характер мовного субстандарту;
- схарактеризувати основні складники субстандартної лексики;
- розмежувати поняття соціолектів, територіальних діалектів та суржику;
- схарактеризувати тематичні групи жаргонізмів та сленгізмів у мові засобів масової комунікації;
- визначити особливості функціонування територіальних діалектизмів у мові української публіцистики;
- установити стилістичне навантаження субстандартної лексики в масмедійних текстах (26 с.).

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів («Дослідження субстандартної лексики в сучасній українській літературній мові на тлі публіцистики», «Жаргон та сленг у мові українських засобів масової комунікації», «Стилістичний потенціал суржикізмів у мові масмедіа», «Динаміка та стабільність діалектизмів у мові засобів масової комунікації»), висновків, списків використаної літератури та джерел і додатків. Якщо таке структурування не викликає зауважень, то щодо обсягу розділів маємо ряд запитань, пор.: перший розділ із 89 сторінок, другий – 178, третій – 69, четвертий – 29. Ми добре розуміємо, що обсяг розділу залежить від аналізованого матеріалу, представленого у масмедіа, та глибини дослідження його, однак хотілося б певної «рівноваги» (чи так потрібно було докладно характеризувати погляди російських мовознавців для розмежування жаргонізмів від сленгізмів?). І тут одразу ще одне питання: чому під зарубіжними дослідниками авторка подає лише російських та значно меншою мірою англійських (американських) учених? Чому поза увагою залишилися польські, чеські, іспанські, італійські та ін. студії?

Докладний аналіз поглядів мовознавців та здобутий власний досвід при дослідженні субстандартної лексики дозволив дисертантці правильно витлумачити такі дефініції:

«Жаргон – це субстандартна лексика, що функціонує в межах неформального спілкування відокремленими групами, які використовують її в загальних інтересах носіїв мови. Основними різновидами є соціально-професійний жаргон і молодіжний жаргон»;

«Сленг – це субстандартна лексика, поширена у сфері розмовного мовлення, не обмежена належністю до групи (соціальної або професійної), легко впізнавана учасниками комунікації»;

«Арго – це стійкий найменш рухливий пласт субстандартної лексики, призначений для закритих груп людей із метою таємного спілкування, найчастіше об'єднаних злочинними, кримінальними інтересами, або груп із криптолалічними функціями».

Крім цих трьох груп, до нестандартної лексики авторка відносить ще суржик і територіальні діалектизми. Правильно зауважено, що серед цих груп наявні переходи – так деякі арготизми можуть у певний часовий період перейти в жаргонізми, а потім поповнити лексику сленгу, наприклад *лох*, *кімарити*, *кірити*.

У другому – найбільшому – розділі дисертантка докладно характеризує жаргон і сленг в українських засобах масової комунікації, використовуючи тематичний підхід як універсальний метод дослідження субстандартної лексики. Підкреслимо, що авторська картотека дослідницького матеріалу нараховує майже 10 000 контекстів, дібраних із масмедіа.

Дисертантка встановила, що найчастотнішими тематичними групами жаргонізмів виявилися такі: «Кримінальний світ» (11,9 %), «Бізнес і гроші» (11,4 %), «Алкоголь. Наркотики» (14,5 %), «Стосунки між людьми» (20,2 %), «Психічні і фізичні стани» (11,4 %), менша кількість серед груп «Оцінка. Якість», «Армія. Військова служба», «Мовлення», «Розваги».

Найчастотніші тематичні групи сленгізмів: «Мовлення» (15,2 %), «Емоції, бажання, психічні стани» (16,1 %), «Поведінка» (18,7 %), «Авто» та «Хлопець, чоловік» (по 14,3 %), менш частотні групи «Назви частин тіла», «Розваги. Відпочинок», «Спорт, уболівальники», «Алкоголь».

У роботі підкреслено, що *«одна з характерних ознак сучасного сленгу – активне використання його одиниць у засобах масової комунікації, що орієнтовані на широку аудиторію. Переважно молодь є носієм сленгу, саме вона поширює його елементи в субкультурі, адже сленг престижний і необхідний складник самовираження»* (273 с.).

Отже, незважаючи на те, що жаргонізми та сленгізми – це дві окремі групи лексики з різною сферою використання, однак їх об'єднують деякі спільні теми, зокрема «Алкоголь», «Психічні стани», «Розваги».

У третьому розділі *«Стилістичний потенціал суржикізмів у мові масмедіа»* розглянуто експресивізацію мови сучасної публіцистики засобами суржику і констатовано, що суржикізми використовують як засіб пейоративної оцінки. Авторка відзначає, що поширення суржику у публіцистиці слугувало зняття відповідних редакторських обмежень та бажання передати ступінь мовної культури героїв газетних публікацій.

Як і в попередньому розділі, лексеми-суржикізи поділені на окремі тематичні групи, яких виділено вісім: «Сільське життя, стосунки між селянами, господарювання» (25,7 %), «Комунальні послуги, ціни, торгівля заробітки» (17,6 %), «Здоров'я та способи лікування» і «Працевлаштування, сфери трудової діяльності» (по 14,7 %), «Сімейні стосунки, виховання, приватне життя» (11 %) та менш чисельні «Перевезення пасажирів, вокзал», «Ідеологія, вибори, релігія», «Відпочинок, захоплення, розваги».

Такий багатий дібраний матеріал варто було б подати в додатках у вигляді якоїсь лексикографічної праці, що допомогло б наступним дослідникам зробити порівняння, чи змінилася і як субстандарна лексика в засобах масової комунікації упродовж, наприклад, 5–10–20 років, що дало б змогу теж виявити певні тенденції і запропонувати рекомендації.

У четвертому найменшому розділі «Динаміка та стабільність діалектизмів у мові засобів масової комунікації» подано таку тематичну класифікацію діалектної лексики: «Назви тварин, птахів, рослин» і «Особливості поведінки, характеру, темпераменту, інтелекту» (по 14 %), «Назви одягу та взуття», «Назви побутових і господарських предметів», «Назви житлових і господарських приміщень та їх частин» та «Назви страв і напоїв» (по 11,1 %), менш чисельні групи «Назви осіб за спорідненістю і свояцтвом та соціальним статусом», «Назви міфічних створінь», «Назви засобів пересування», «Назви, пов'язані з народним мистецтвом».

Відзначаючи сумлінність дисертанки, високий рівень її наукової праці, не можемо оминати деякі питання, що вимагають додаткового дослідження, – це насамперед заміну діалектизмів літературними відповідниками, адже є говіркові слова, до яких знаходимо нормативні відповідники, а є такі, що вимагають описового тлумачення. Зазначимо, що в газетних публікаціях, на відміну від художніх текстів, використовувати зноски-пояснення внизу сторінки недоцільно, тому залишаються тільки внутрітекстові пояснення або дібрані синоніми, майстерно введені в текст.

Варто пам'ятати й те, що частина вузькодіалектної лексики легко допускає у свій склад літературні відповідники (пор. *зябки, квашеліна, драглі, дришка, юшник* – і літ. *холодець*), інша ж частина не сприймає таких запозичень (пор. літ. *лелека* чи *ровер*). Особливо стійкими виступають етнографізми як різновид лексичних діалектизмів, бо їх не можна замінити літературними відповідниками. Як зазначає П. Ю. Гриценко, «у літературну мову етнографізми потрапляють через наукові, популярні етнологічні праці, твори художньої літератури, рідше – публіцистику, а також діалектні словники» (Енциклопедія «Українська мова»). Отже, беззастережно відносити етнографізми до субстандартної лексики не варто, бо вона може з часом поповнити лексичний склад, як, наприклад, *ватра, полонина, легінь, мавка*.

До такої цікавої праці маємо і декілька зауважень:

1. Зазначимо, що при аналізі субстандартної лексики не попали деякі позанормативні лексеми, оскільки їх не виявлено в аналізованій пресі, однак для повноти характеристики, на нашу думку, авторці варто було б подавати і їх без покликань на масмедіа, пор.: *долари > зелені > капуста; драгдилер > продаж наркотиків > закладка* та ін.
2. Дисертантка непослідовно вживає такі терміни: то *екстралінгвістичні чинники/фактори* (33, 125, 127 с. та ін.), то *екстралінгвальні* (32, 34 с.); *словотвірні елементи* замість *словотворчі* (87 с.); в одному реченні «нав'язала» такі однорідні члени речення: *Сленг часто сплутують з іншими пластами субстандарту: діалектами, вульгаризмами, жаргонізмами*; як синонімічні вжиті терміни *русизми* і *росіянізми*, а на нашу думку, краще все-таки вживати *росіїзми*.
3. Іноді авторка вживає якийсь термін без аргументації, тому такі приклади сприймаються як звичайні помилки, пор.: *сленгова одиниця кафешка утворена способом універбації* (277 с.), *прикметник-сленгізм прикольно* (254 с.), *дієслово тусівка* (225 с.); трапляються тлумачення іменника дієсловом: *кримінальний жаргонізм динамо мав значення «обдурювати»* (198 с.) чи навпаки – дієслова іменником: *сленгове дієслово тролити має значення «розміщення в інтернеті провокаційних повідомлень із метою викликати конфлікт між учасниками процесу спілкування, образи, марнослів'я»* (246 с.).
4. Ще 1971 року в Лондоні на великому конгресі ромської народності представники з різних країн світу затвердили самоназву *рома*, тому невиправдано вживаті терміни *з циганської мови* (217 с.) та *циганізм* (171 с.).
5. Хоч здобувачка гостро виступає проти засилля росіїзмів у нашій пресі, однак і їй не вдалося уникнути таких слів у своїй науковій роботі, пор.: *слідкує* (140 с.), *прослідковує* (98, 99 с.), *трактує наступним чином* (134 с.), *до того чи іншого класу* (89 с.), *так чи інакше* (128 с.), *засоби мають бути задіяні* (170 с.), *передвиборчий період* (170 с.) та ін.

Висловлені зауваження-побажання до тексту дисертації не мають концептуального характеру і жодною мірою не применшують ваги рецензованого дослідження.

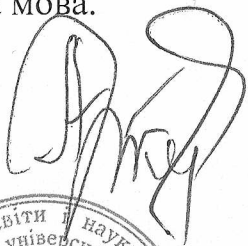
Авторка зазначає, що «перспективи досліджень убачаємо у виокремленні нових тематичних груп субстандартних одиниць, а також у вивченні нормативності цих номінацій на тлі стилістичної диференціації», однак варто також дослідити, крім лексичних, морфологічні суржикізми, зафіксовані нашою пресою (*два директора, три бізнесмена, удар по цінам, з ножом* або відсутність кличного відмінка чи відмінювання числівників та ін.).

Основні положення дисертації різноаспектно апробовані у формі доповідей на 12 Всеукраїнських і 24 Міжнародних та 10 закордонних наукових конференціях (Австрія, Німеччина, Польща, Словаччина, Угорщина). Опубліковано частини в колективній монографії «Лексика українських масмедіа» (Переяслав-Хмельницький, 2019, с. 145–165). Основні положення дисертації викладено в 39 одноосібних статтях, із яких 22 – у фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях за кордоном, 13 – в інших виданнях. Ці публікації відбивають зміст кожного розділу виконаного дослідження.

Текст автореферату відповідає змістові дисертації.

Отже, вважаємо, що дисертація «*Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика*» є ґрунтовним цілісним дослідженням з отриманими новими, належно вмотивованими результатами теоретичного та прикладного характеру. Вона відповідає усім вимогам, які висувають до таких робіт, а її автор – Левченко Тетяна Миколаївна – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

21.04.2021

Аркушин Григорій Львович,
доктор філологічних наук, професор
кафедри історії та культури української
мови Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Відгук надійшов до секретаря

22.04.2021р.

Член секретаря (примітка О.І.)